

Huismanskiesrecht en Kleinbedrijf

DOOR

J. GERRITSZ.

De jongste Januari-aflevering van dit maandschrift opent met een artikel over Algemeen Kiesrecht. Daarin komt eene passage voor (bl. 7 en 8), waarin de historisch-materialistische methode van geschiedenisonderzoek toegepast, en verklaard wordt waarom de anti-revolutionairen zijn tegen het algemeen en vóór het huismanskiesrecht.

„Wie,” zoo begint ongeveer het midden der 2de alinea op bladzijde 7, „in den bijbel zoekt naar argumenten voor het huismanskiesrecht, zal ze daar niet vinden; maar als hij bedenkt, hoe de anti-revolutionaire leer eene ideologie is van het kleinbedrijf en zich daarin het reaktionair verlangen der kleine burgerij naar terugkeer van vroegere toestanden uitspreekt, zal hij bij studie der oekonomische toestanden, die onder het vroegere kleinbedrijf heerschten, de oorsprong van den eisch van huismanskiesrecht ontdekken.”

Allereerst dient te worden opgemerkt, dat hier als bewezen wordt aangenomen, dat de anti-revolutionaire leer is de ideologie van het kleinbedrijf. Met weinig moeite is een deel der bovenstaande alinea te veranderen in: „maar als hij bedenkt, hoe de anti-revolutionaire leer eene ideologie is van het groot-grondbezit, gelet op hare vertegenwoordiging door jonkers en baronnen, en zich daarin het reaktionair verlangen der groot-grondbezitters naar terugkeer van vroegere toestanden uitspreekt, zal hij bij studie der oekonomische toestanden, die onder het feudale groot-grondbezit heerschten, de oorsprong van den eisch van huismanskiesrecht ontdekken.” Zoover ik weet is nog nergens, althans toen Pannekoek zijn artikel schreef, uitvoerig en onwederlegbaar bewezen, dat de anti-revolutionaire leer is de ideologie van het kleinbedrijf. Verzekeringen zijn er genoeg en aanduidingen zijn er ook wel, maar onweersprekelijk aangetoond is (of was?) het nog niet.

Bovendien bestaat er alle reden dergelijke verzekeringen met groote voorzichtigheid te uiten. Immers tusschen de anti-revolutionaire leer en het Calvinisme bestaat een zeer nauw verband. Van het Calvinisme toont Engels in zijn „Über historischen Materialismus” *Neue Zeit*, Jrg. XI, pag. 43—45 aan, dat het 't geloof is der opkomende en machtig wordende bourgeoisie en der *kooplieden*, maar niet van de beoefenaars van het kleinbedrijf. „Der grosse Kampf des europäischen Bürgerthums gegen den Feudalismus kulminirte in drei grossen Entscheidungs-

schlachten,” 1) (al. 2, pag. 43). En die strijd moest geleverd om te komen „zur Entwicklung seiner industriellen Production,” (3de regel van onder, pag. 42). 2)

„Die erste (Entscheidungsschlacht) war das, was wir die Reformation in Deutschland nennen,” (pag. 43, aanvang 3de al.).

„Aber wo Luther fehlschlug, da siegte Calvin. Sein Dogma war den *kühnsten* der damaligen Bürger angepasst. Seine Gnadenwahl war der religiöse Ausdruck der Thatsache, dass in der *Handelswelt* der Konkurrenz Erfolg oder Bankrott nicht abhängig von der Thätigkeit oder dem Geschick des Einzelnen, sondern von Umständen, die von ihm unabhängig sind. „So liegt es nicht an Jemandes Wollen oder Laufen, sondern am Erbarmen” überlegener, aber unbekannter ökonomischer Mächte. Und dies war ganz besonders wahr zu einer Zeit ökonomischer Umwälzung, wo alle alten Handelswege und Handelszentren durch neue verdrängt, wo Amerika und Indien der Welt eröffnet werden, und wo selbst die altehrwürdigsten ökonomischen Glaubensartikel — die Werthe des Goldes und Silbers — ins Wanken en Krachen geriethen. Dazu war Calvin's Kirchenverfassung durchweg democratisch en republikanisch; wo aber das Reich Gottes republikanisirt war, konnten da die Reiche dieser Welt Königen, Bischöfen und Feudalherren unterthan bleiben? Wurde das deutsche Lutherthum ein gefügiges Werkzeug in den Händen deutscher Kleinfürsten, so gründete *der Calvinismus eine Republik in Holland und starke republikanische Parteien in England und namentlich in Schottland.*” Laten we thans onbesproken of dit alles juist is, de onbevooroordeelde lezer zal het met me eens zijn, dat Engels hierin wel wil verklaren, waarom de kooplieden en de koenste burgers Calvinisten waren, maar niet, dat het Calvinisme was de ideologie van een kleinbedrijf, zooals de schrijver van het artikel „Algemeen kiesrecht” ons het schildert.

„Im Calvinismus”, vervolgt Engels, „fand die zweite grosse Erhebung des Bürgerthums ihre Kampftheorie (fertig vor” 3). Wanneer het burgerdom in 1689,

1) *Vert.*: De groote strijd van de Europeesche burgerij tegen het foederalisme bereikte zijn hoogtepunt in drie beslissende slagen.

2) *Vert.*: Tot ontwikkeling harer industriele voortbrenging.

De eerste (beslissende slag) was dat, wat wij de hervorming in Duitschland noemen.

Maar waar Luther misloeg, daar overwon Calvin. Zijn dogma was geschikt voor de koensten der toenmalige burgers. Zijn genadekeuze was de godsdienstige uitdrukking van het feit, dat in de handelswereld der concurrentie goede uitslag of bankroet niet afhangt van de werkzaamheid of van de geschiktheid van den enkeling, maar van omstandigheden, die van hem onafhankelijk zijn. „Zoo ligt het niet aan iemands willen of niet willen, maar aan de ontferming” van overheerschende, maar onbekende economische machten. En dit was heel bijzonder waar in een tijd van economische omwenteling, toen alle oude handelswegen en handelscentra door nieuwe verdrongen, toen Amerika en Indië voor de wereld geopend werden en toen zelfs de eerwaardigste economische geloofsartikelen, nl. de waarde van het goud en het zilver, begonnen te wankelen en kraken. Daarbij was Calvin's kerkinrichting in het algemeen democratisch en republikeinsch; waar echter het rijk Gods verrepublikeinscht was, konden daar de rijken dezer wereld onderdanen blijven van koningen, bisschoppen en feudale heeren? Werd het Deutsche Lutherdom een lenig werktuig in handen der Deutsche klein-vorsten, zoo grondvestte het Calvinisme in Holland eene republiek en sterke republikeinsche partijen in Engeland en met name in Schotland.

3) *Vert.*: In het Calvinisme vond de tweede groote verheffing van de bourgeoisie haar strijdtheorie klaar.

in Engeland geheel gewonnen heeft, dan zegt Engels (pag. 44, laatste alinea): „war die Bourgeoisie ein bescheidner, aber anerkannter Bestandtheil der herrschenden Klassen Englands. Mit ihnen allen hatte sie gemein das Interesse an der Niederhaltung der grossen arbeitenten Masse des Volks. Der Kaufmann oder Fabrikant (niet de drager van het kleinbedrijf dus. Opmerking van schrijver) selbst hatte gegenüber seinen Commis, seinen Arbeitern, seinem Gesinde die Stellung des Brotherrn, oder wie man das noch vor Kurzem in England nannte, des „Natürlichen Vorgesetzten.“ Er musste aus ihnen so viel und so gute Arbeit herauschlagen wie möglich; zu diesem Zweck hatte er sie zur entsprechenden Unterwürfigkeit zu erziehen. Er war selbst religiös; seine Religion hatte ihm die Fahne geliefert, worunter er König und Lords bekämpft hatte; nicht lange, so hatte er auch die Mittel entdeckt, die diese Religion ihm bot, um die Gemüther seiner natürlichen Untergebenen zu bearbeiten und sie gehorsam zu machen den Befehlen der Brotherrn, die Gottes unerforschlicher Rathschluss ihnen vorgesetzt. Kurz, der englische Bourgeois war jetzt mitbetheiligt bei der Niederhaltung der „niedereren Stände“, der grossen produzierenden Volksmasse, und eins der dabei gebrauchten Mittel war der Einfluss der Religion” 1).

Van Frankrijk zegt Hugo in *Die Geschichte des Socialismus* (Bd. I, Th. II) op pag. 753: „Im Allgemeinen ist aber der Calvinismus eine Bewegung, in der die Aristocratie und höhere eigentliche Bourgeoisie herrschen; so ausgesprochen democratische Ideen, wie sie La Boëtie ausspricht, kehren nur in ausserordentlich wenig Schriften und Pamphleten wieder 2). En de 2de al. op die pag. vangt aan met: „Schon seit dem Ende der Regierung Heinrich's II (1559) verschiebt sich der Schwerpunkt des Calvinismus von den kleinen Handwerkern der Städte zum Landadel und der eigentlichen Bourgeoisie” 3).

1) Vert.: Was de bourgeoisie een bescheiden, maar erkend bestanddeel van de heerschende klassen van Engeland. Met hen allen had zij gemeen, het belang bij het omlaag houden van de groote arbeidende massa des volks. De koopman of de fabrikant zelf had tegenover zijn bedienden, zijn arbeiders, zijn personeel de stelling van den broodheer, of gelijk men dat tot voor korten tijd in Engeland nog noemde „van den natuurlijken meerdere”. Hij moest uit hen zoo veel en zoo goede arbeid slaan als mogelijk was; tot dit doel had hij hen tot overeenkomstige onderworpenheid op te voeren. Hij was zelf godsdienstig; zijn godsdienst had hem het vaandel geleverd, waaronder hij koningen en lords bestreden had; niet lang duurde het of hij had ook de middelen ontdekt die deze godsdienst hem bood, om het gemoed van zijn natuurlijke ondergeschikten te bewerken en hen gehoorzaam te maken aan de bevelen der broodheeren, die Gods ondoorgrondelijk raadsbesluit over hen gesteld had. In 't kort, de Engelsche bourgeois had nu deel aan het omlaag houden der „lage standen”, van de groote produceerende volksmassa, en een van de daarbij gebruikte middelen, was de invloed van den godsdienst.

2) Vert.: In het algemeen is echter het Calvinisme eene beweging, waarin de aristocratie en hogere eigenlijke bourgeoisie heerschen; zoo uitgesproken democratische ideeën, zooals La Boëtie ze uitspreekt, keeren slechts in buitengewoon weinig geschriften en pamfletten terug.

3) Vert.: Reeds sinds het einde der regeering van Henderik II (1559) wordt het zwaartepunt van het Calvinisme van de kleine handwerkers der steden naar de landadel en de eigenlijke bourgeoisie verschoven.

Een en ander meen ik voldoende om te bewijzen, dat waar in Frankrijk en Engeland het Calvinisme niet of slechts zeer kort of maar gedeeltelijk is geweest de ideologie van het kleinbedrijf, men niet kan volstaan met te *beweren*, dat in Holland in tegenspraak met andere uitingen en aanwijzingen het Calvinisme (de anti-revolutionaire leer) is geweest of is de ideologie van het kleinbedrijf. Uit de sinds verschenen dissertatie *Onderzoekingen over de economische en sociale ontwikkeling van Amsterdam gedurende de 16de en het eerste kwart der 17de Eeuw*, van Dr. Ravesteyn, blijkt wel duidelijk hoe onjuist vaak dergelijke algemeene beweringen zijn. In het 4de hoofdstuk van dit werk „Het wezen van den partijstrijd te Amsterdam in het eerste kwart der 17de eeuw”, behandelt hij in het eerste gedeelte de samenstelling der partijen „Libertijnen en Calvinisten.” De Calvinisten zijn staatkundig gesproken niet *alleen* de beoefenaren van het kleinbedrijf, doch eene zeer saamgestelde groep, waaronder niet alleen handwerkers, ambachtslieden, arbeiders, schippers, matrozen, visschers en kleine landbouwers voorkomen, maar ook het leger met Maurits aan het hoofd, kapitalisten, die belang hadden bij de veroveringen in Indië, duizenden en tienduizenden ambachtslieden, handwerkers, kooplieden en matrozen, die uit de Zuidelijke Nederlanden gevlucht waren enz. Onder de staatkundige Calvinisten dier tijden komen dus wel veel „kleine luyden” voor, doch we vinden er ook bij Maurits met zijn aanhang en de kooplieden-kapitalisten, zoodat we het recht missen om te zeggen, dat toen zelfs het Calvinisme was *de* ideologie van het kleinbedrijf.

* * *

Nu de schets van het kleinbedrijf. Hij heeft de klok wel hooren luiden, maar weet niet waar de klepel hangt. Aan dit spreekwoord moet men onwillekeurig denken onder het lezen van deze schets en het zal ons blijken zeer toepasselijk te zijn.

Evenals de wereldgeschiedenis om allerlei redenen in groote tijdperken (oude gesch., middeleeuwen, nieuwe gesch. enz.) wordt verdeeld, zoo hebben de economen de economische geschiedenis, de geschiedenis der „wirtschaf” in groote afdeelingen gesplitst, naar gelang van het sterk sprekend karakter van een zeker tijdvak. Nu hebben verschillende economen een verschillenden maatstaf aangelegd en dientengevolge kwamen niet allen tot dezelfde onderscheiding der tijdvakken.

Bücher, in zijne *Entstehung der Volkswirtschaft* 1) lette op de *lengte* van den weg, die de goederen afleggen van den producent naar den consument en kwam aldus tot de volgende tijdperken:

- 1 dat der „geschlossenen Hauswirtschaft”
- 2 „ „ „Stadswirtschaft”.
- 3 „ „ „Volkswirtschaft”.
- 4 „ „ „Weltwirtschaft” (voegen velen er thans aan toe).

1) Tegen het werk van Bücher zijn gegronde aanmerkingen gemaakt, die aan de bruikbaarheid van zijn indeeling echter weinig afbreuk doen.

Wie echter meent, dat „hauswirtschaft” hetzelfde is als „wirtschaft im hause” en dan haus vertaalt door huis, die heeft 't glad mis. Dit „haus” is de vronhoeve der middeleeuwen met haar „naai- en spinkamer”, met haar bijgebouwen en boerderijen en haar uitgestrekt grondbezit; tot zijn „hausgenossen” (niet huisgenooten) behooren hoorigen en lijfeignen; zijn familie is niet ons huisgezin maar 't Latijnsche familia; de heer van dit „haus” is niet onze „heer des huizes”, maar de groot-grondbezitter der middeleeuwen, „de leider der productie van deze wereld in het klein, van deze productieve eenheid, van dit organisch geheel, waarbinnen verdeling van arbeid heerschte” en ieder product van zijn gewin van de grondstof af tot zijn gebruik bleef (zie Bücher uitgave 1901, blz. 109). „De herinneringen op afgelegen dorpen” (2de al. 2de regel, pag. 8 *N.T.*), waar in de boerderij nog spin- en naaikamer voorkomen, zijn geen overblijfselen van het steedsche kleinbedrijf, maar van de middeleeuwsche hauswirtschaft. (Zie Philippovich, Grundriss der Politischen Oekonomie, Erster Bnd. pag. 25, uitgave 1899).

„Maar in de vronhoeve hadt geen ruil plaats,” doet men opmerken. Ongetwijfeld niet in haar bloeitijdperk, maar bij het naderen van haar ontbinding, gedurende het ontstaan der steden, bij het ontwikkelen van den handel, zijn „de onafhankelijke producten, waarvan de staathuishoudkunde spreekt, die hun producten als waren ruilen, in werkelijkheid deze groepen, deze werelden in het klein, ieder vertegenwoordigd door den leider der productie.” (Laatste 4 regels, pag. 7 *N. T.*)

* * *

Het kluwen van vergissingen is echter niet zoo eenvoudig te ontwarren. Niet het geheele eene tijdperk is met het geheele andere verward. De schets is blijkbaar een mixtum van beiden. De volgende passage, aanvangende op den tweeden regel van pag. 8 geeft daarvan een treffend voorbeeld: „*Het huis, het erf en eigen is de plaats voor de productie; het omvat werkplaats en magazijn, spin- en naaikamer, tuin en akker; het is de plaats voor de warenomzet, de winkel, waar het geproduceerde uitgesteld of de klanten ontvangen worden; het is de plaats voor de consumptie, de woning met provisiekamer en kelder. Het bevat de plaats, waar de kinderen opgroeien, waar ze leeren, waar ze in het vak van den vader opgeleid worden; het geeft de niet voor deelneming aan de productie geschikten, de grijsaards en de zieken, de plaats, waar zij zonder zorg hun dagen kunnen doorbrengen. Alle maatschappelijke functies waren op die wijze in elk afzonderlijk huis vereenigd.*” (Het cursief gedrukte doet denken aan de „hauswirtschaft,” het overige aan het kleinbedrijf).

Maar gesteld, deze beschrijving is juist. Voor welken tijd geldt dan, dat de GEHEELE maatschappij bestond uit zulke gelijksoortige productie-éénheden? (pag. 8, 9de regel van onder). Wie zal en vooral als hij historisch materialist is, in de geheele cultuurgeschiedenis één tijdvak kunnen aanwijzen, dat de geheele maatschappij verkeert in één en hetzelfde stadium van oeconomische ontwikkeling?

De bewering is door hare algemeenheid zoo tastbaar onjuist, dat ze wel per ongeluk aan de pen van Pannekoek moet zijn ontglipt.

* * *

Wellicht is het beeld van het kleinbedrijf wat vluchtig door den schrijver geschetst en viel het daardoor wat verward uit. Wellicht heeft hij geen oogenblik aan de hauswirtschaft gedacht, doch heeft hij willen beschrijven den aanvang der „stadswirtschaft”, die opkomt naast den hauswirtschaft en deze in korter of langer tijd in alle landen van West-Europa bijna geheel verdringt, het tijdperk dus van den directen ruil, wanneer producent en consument als regel niet meer dezelfde zijn, doch het product nog geen langen weg aflegt, het product dus direct van den voortbrenger naar den verbruiker gaat. Mocht inderdaad dit handwerkersbedrijf bedoeld zijn, dan zij slechts deze opmerking geoorloofd: ook dit tijdperk valt vòòr de 16e eeuw, vòòr de hervorming, voor het ontstaan van het Calvinisme. Zou dit beeld eene weerspiegeling hebben moeten geven van den economischen toestand tijdens de hervorming, dan zou een opkomend proletariaat met eenige trekken er in moeten zijn aangegeven, want zooals Kautsky in zijn *Thomas More en zijne Utopie* op pag. 26 (Hollandsche vertaling) schrijft, is er al in de 15e eeuw daarvan sprake. („Voor de eerste maal in de wereldgeschiedenis zien wij in de vijftiende eeuw een klasse van vrije proletariërs ontstaan als de onderste klasse der maatschappij, een klasse wier belangen niet de vervanging der bestaande klasseheerschappij door een andere, maar de opheffing van alle heerschappij eischten”. Iets verder op dezelfde bladzijde: „Dat zij de onderste klasse der maatschappij waren, kwam hun ongetwijfeld slechts al te duidelijk tot bewustzijn. Niets noemden zij hun eigendom dan hunne arbeidskracht en zij hadden geen keuze dan die te verkoopen of ellendig te verhongeren”).

Wat Kautsky hier in het algemeen zegt, kan men voor België in het bijzonder door Prof. Pirènné weergegeven vinden. Zoo schrijft deze in het 1ste deel van zijn *Geschiedenis van België* op pag. 260: „De verbazende bloei der lakennijverheid oefent natuurlijk invloed op de inrichting van den arbeid in de Vlaamsche en Brabantsche steden. Daar onderscheiden zich de wolbewerders van de andere handwerkslieden. De reden daarvan is gemakkelijk te begrijpen. Inderdaad, in stede van, zooals de andere ambachtslieden, voor de plaatselijke behoeften voort te brengen, werken zij in 't groot voor den uitvoer. De wever, de voller, de verver verschillen ten eenemaal van den bakker, den smid of den schoenlapper. Deze zijn tegelijk ambachtsman en koopman en verkoopen rechtstreeks aan de klanten het voortbrengsel van hunnen arbeid, terwijl gene, integendeel, nog slechts nijverheidswerklieden zijn. Zij hebben geenerlei betrekking met de verbruikers, doch alleen met de ondernemers, die hen aan het werk stellen, wil zeggen met de drappiers (lakenkoopters). Deze zijn het die hun de te verwerken wol geven en die ook de afgewerkte stukken stoffen in de hallen verkoopen. Koopman en vervaardiger zijn dus van elkander onderscheiden: de eerste is kapitalist; de tweede loonarbeider.” Op pag. 262 het volgende:

„De toestand van de arbeidersbevolking der groote steden moet ongeveer dezelfde als die van onze huidige proletariërs geweest zijn. De werklieden hadden een onzeker bestaan en hadden erg te lijden door crisissen en werkeloosheid. Was er werkgebrek, werd de uitvoer der Engelsche wol verboden, dan vielen de getouwen stil en verspreiden benden werkelozen zich over het land, om een brood te bedelen, dat zij niet meer verdienen konden. Voorzeker was de toestand dier groote ambachten, waarvan de rijkdom van het land afhing, onder opzicht van standvastigheid en onafhankelijkheid, veel slechter dan die van de andere neringen. Vandaar die woelzucht en die oproerige geest, waarvan men de wevers zoo dikwijls beschuldigde en waarvan zij overigens zoovele blijken gaven. Behalve bij gedwongen werkverlet, was de toestand der meesters, die een werkwinkel bezaten of huurden, bevredigend, doch voor de door hen gebezigde knapen was het gansch anders. Deze wonen, in de achterbuurten, in bij de week gehuurde krotten. Meestal bezitten zij niets dan de kleeren die zij aan hebben. Van stad tot stad gaan zij werk zoeken om te leven. 's Maandagsmorgens staan zij angstig, op markten en pleinen of rondom de kerken, naar een meester te wachten, die hun voor acht dagen werk geeft. In de week kondigt de werkklok het begin en het einde van den korten schafttijd aan. De betaling geschiedt 's Zaterdagavond: volgens de gemeenteverordeningen moet in geld betaald worden, wat niet belet, dat de misbruiken van het *truck system* tot gedurige klachten aanleiding geven. Wevers, vollers, ververs vormen dus eene afzonderlijke klasse in de burgerij. Zij zijn niet alleen kennelijk aan hun „blauwe nagels” doch nog aan hunne kleedij en hunne zeden. Zij worden aangezien en behandeld als ondergeschikte wezens. Zij zijn onmisbaar, doch daarom is men niet minder hardvochtig jegens hen; men weet immers, dat de plaats van degenen, die door boeten onder gebracht of uit het land verbannen werden, niet lang onbezet zal blijven. Er zijn steeds te veel handen. Talrijke scharen werklieden gaan zelfs een beter lot zoeken in den vreemde, in Frankrijk, ja tot in Oostenrijk”. Op bl. 31 Dl. II typeert Pirenne ons het stadsbeeld aldus: „Ten slotte vond men te Luik, die in wijken en achterbuurten verdreven loonarbeiders niet, zooals in alle andere groote steden der Nederlanden. Het grootste deel der bevolking bestond uit onafhankelijke ambachtlieden en winkeliers, die hun eigen huis bewoonden”. Luik is dus eene uitzonderling.

De Noordelijke Nederlanden vertoonen een eeuw later hetzelfde beeld. Handel, visscherij, landbouw en nijverheid zijn de hoofdbronnen van bestaan. Maar niet het handwerkersbedrijf neemt de eerste plaats in. In die nijverheid staat de wolindustrie weer vooraan.

„Het lijdt geen twijfel” zegt Prof. J. Huizinga in zijn artikel De Opkomst van Haarlem (Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde IV Reeks, V. Dl. 1ste en 2de afl. pag. 71), „dat hier evenals in Vlaanderen de wolindustrie van het oogenblik af, dat er voor den uitvoer werd geproduceerd, op kapitalistischen grondslag georganiseerd is geweest.” En iets verder: „De berichten omtrent den toestand der Haarlemsche wolindustrie zijn niet met zekerheid ouder dan omstreeks 1400 te stellen, maar er is geen reden om te veronderstellen, dat de

inrichting van het bedrijf in de 14de eeuw anders geweest zou zijn, dan zij ons doen kennen. De verzamelde keuren van 1392, waarin de stedelijke wetgeving van de verlopen anderhalve eeuw gedeeltelijk moet zijn vastgelegd, spreken van een ordinantie der draperie gelijk de brief inhoudt, dien de drapeniers van der stede daarvan hebben. De inhoud van dien brief zal vermoedelijk in hoofdzaak, die van de ongedateerde draperiekeur zijn, waarvan de redactie met eenige waarschijnlijkheid voor 1412 is te stellen. Wij vinden daarin reeds al de maatregelen, om de loonarbeiders in hun afhankelijke positie te houden, die ook van elders bekend zijn.” En op pag. 73 „De werkman wordt beschermd door bepalingen tegen het truckstelsel en verbod van stukwerk. In het laatst der XVde eeuw, toen handel en nijverheid te Haarlem in diep verval waren, vinden wij bedreigingen tegen vergadering, werkstaking en „uitganck” der volders.”

Wil deze beschrijving dus een schets zijn van de „stadswirfschaft” in haar opkomst, dan kan zij niet den economischen ondergrond voor de anti-revolutionaire leer zijn, want dit economisch tijdperk valt voor de hervorming; wil zij echter een algemeenen indruk geven van de economische toestanden vóór en tijdens den hervorming, dan is ze niet juist.

* * *

De mogelijkheid bestaat, dat de gegeven beschrijving niet bedoelt een beeld te wekken van het kleinbedrijf in het algemeen, maar van dat bedrijf zooals het ten onzent heeft bestaan. Maar voor welken tijd dan? De 18^e en 19^e eeuw moeten buiten beschouwing blijven, zoodat overblijven 16^e en 17^e eeuw. Stemt het economisch leven van het Holland der 16^e en 17^e eeuw nu overeen met de schets, zooals ze ons getoond werd? In geen deele, want „de geheele maatschappij” van het Holland dier dagen bestond niet uit alleen zulke gelijksoortige „productie-eenheden, met haar spin- en naaikamer, haar winkel, haar eigen akker en tuin, met haar gezinsleden, die meer arbeidsgenooten dan familie-leden waren”. Men denke slechts aan den invloed en het belang der Oost-Indische Compagnie. Men herinnere zich, dat Holland en Zeeland niet bloeiden (!) door het kleinbedrijf, maar door hun handel. In vele steden bestond bovendien eene manufactuur, die in het groot niet kon werken zonder proletariaat, zonder bezitlooze arbeiders. Men denke aan de scheepstimmerwerven, te Amsterdam, de textielindustrie te Leiden enz. Belangrijk ook in dit opzicht is het werk van den heer Elias: *De Vroedschap van Amsterdam*. Hij vermeldt daarin de nalatenschappen der regentenfamilies. Uit de samenstelling dier erfenissen kan men duidelijk bemerken, dat het kleinbedrijf, zoo het al het karakter droeg, dat onze partijgenoot het toeschrijft, absoluut niet de geheele maatschappij vormde. Velen bezitten meer dan een huis en die huizen worden vaak getaxeerd op 10 à 20,000 gulden. Zoo vinden we dat de helft van een brouwerij wordt geschat op ruim f 10,000, zeker geen kleinbedrijf. Ook vormt landbezit vaak een deel der vermogens, die reeds in het begin van 1600 soms tot een, twee à drie tons gouds stegen. Dat moeten rare kleinbedrijvers zijn

geweest. Aandeelen in de O. I. C., in schepen enz. komen ook vaak voor, eveneens hypotheeken. Een zekere Poppen liet bij zijn dood in 1624 zelfs een vermogen na van \pm één millioen gulden, dat nu wel het maximum zal zijn geweest. Dit kapitaal was in ongeveer een halve eeuw verzameld. Dat dit onmogelijk in het kleinbedrijf, zooals het ons voor oogen werd gesteld, kon gebeuren, zal ieder gemakkelijk beseffen. In 1616 is er dan ook al een Amsterdamsch burger, die als bankier aan den keurvorst van Brandenburg geld leende. De geldhandel in de Republiek had in den aanvang der 17^e eeuw reeds die hoogte bereikt, dat de Amsterdamsche regeering in 1609 overging tot het oprichten van *De Amsterdamsche Wisselbank*, terwijl tevens alle wisselaars en kassiers van hun ambt ontzet werden. De werkring van deze bank wordt door Pierson (dl. I pag. 537) aldus beschreven: „Aan ieder werd bevoegdheid verleend bij deze bank een rekening te openen en geld of ongemunt metaal bij haar over te brengen; men werd dan goedgeschreven voor de waarde daarvan, naar de wettelijke (niet altijd even juiste) tarifeering. Over hetgeen men bij de Bank tegoed had, kon men beschikken door het geld te laten overschrijven op een andere rekening. Verscheidene bepalingen zijn gemaakt om te bevorderen, dat van deze inrichting veel partij werd getrokken. De stad stelde zich borg voor de gestorte gelden; alle wissels van f 600 en hooger moesten door tusschenkomst der bank verhandeld en betaald worden.”

Op soortgelijken voet als te Amsterdam zijn ten tijde der Republiek nog elders wisselbanken opgericht, met name in 1616 te Middelburg en in 1635 te Rotterdam (Pierson dl. I pag. 539). „De onafhankelijke producenten”, *ruilden* dus niet alleen hun producten als waren, maar *kochten* en *verkochten*, *gaven* en *namen crediet*. Dat blijkt uit de op- en inrichting dier banken, maar dan is het ook niet juist, dat de Nederlandsche maatschappij dier dagen alleen en uitsluitend gegrondvest was op het kleinbedrijf.

Een oogenblik komt de gedachte aan een misverstand op. Misschien heeft de schrijver meer gezegd dan hij bedoelde, toen hij schreef de „geheele” maatschappij en moet, waar hij het kleinbedrijf noemt de cel der maatschappij, dit aldus opgevat worden, dat hij daarmee bedoelt te zeggen, dat het kleinbedrijf was de kern der toenmalige maatschappij. Evenwel dit misverstand is uitgesloten, want iets verder vergelijkt hij de maatschappij bij een organisme, dat bestaat uit *gelijke, naast elkaar liggende en door stofwisseling samenhangende cellen*.

Mocht echter toch het doel geweest zijn ons het *steedsche* kleinbedrijf dier dagen te schetsen, dan behoeft het zeker geen betoog meer dat de weerspiegeling dan niet klopt met de werkelijkheid, want daarin was geen plaats meer voor „erf en eigen, spin- en naaikamer, eigen akker en tuin.”

* * *

Zou niet het steedsche kleinbedrijf, maar dat ten platte lande uit die tijden den schrijver voor oogen gestaan hebben, (men zou afgezien van het overige daaraan kunnen denken door dien „eigen akker en tuin, erf en eigen”) dan

past in dat beeld weer niet: „het is de plaats voor de warenomzet, de winkel, waar het geproduceerde uitgesteld of de klanten ontvangen worden.”

In het meergenoemde boek van Dr. Ravestein, tracht de schrijver voor ons te reconstrueeren het economische leven in de kleine steden en ten platten lande (vooral in Holland ten Noorden van het Y) op grond van de gegevens, die hem de „Enquete ende Informatie over de landen van Hollant ende Vrieslant, gedaen in den jaere 1494” leverde. Natuurlijk is het economisch leven in den loop der 16^e eeuw ten platten lande nog heel wat veranderd, maar toch komt Dr. Ravestein al reeds tot deze conclusie (pag. 44) „dat in een groot deel van het Hollandsche platteland een deel der bevolking, losgemaakt van den bodem, welke haar niet meer kon voeden, bij den aanvang der 16^e eeuw voor haar bestaan aangewezen was op den loondienst ten bate van het ontstaande kapitaal in de steden. Wij treffen dien vorm van economische afhankelijkheid aan voornamelijk in drie of vier bestaanstakken, de zeevaart (koophandel), de haringvaart, de weefnijverheid en het graafwerk 1). Verder hebben wij gezien, dat relatief voor de bevolking ten noorden van het Y deze losmaking van den bodem en de daaruit ontstane loondienst reeds de grootste vorderingen had gemaakt.

„Het groote belang van dezen toestand voor de steden en wel bij name voor Amsterdam, als de meest kapitaal-krachtige onder haar in dit gedeelte van Holland, was hierin gelegen, dat de steden daardoor in den aanvang der 16^e eeuw beschikken konden over een groote massa bezitloozen, proletariërs, die gereed stonden hare verschillende bedrijfstakken met hun arbeidskracht te dienen. Zonder die massa, als 't ware beschikbare werkrachten, zou de snelle ontwikkeling van Amsterdam in de 16^e eeuw, zoowel vóór als na de troebelen, ondenkbaar geweest.”

Tot zoover Dr. Ravestein, die ons bewijst, dat de schets van Dr. Pannekoek ook niet kan zijn een beeld van *de* maatschappij ten platten lande, want wat voor Holland gold, is ook van toepassing, al is 't in mindere mate, voor andere streken en Holland was bovendien 't belangrijkste gewest.

* * *

De conclusie van deze beschouwingen kan dus geen andere zijn, om met Ravestein te spreken, dan dat bedoelde economische schets van het kleinbedrijf is: verward, onvolledig en onjuist, dus foutief.

Mag dit als voldoende bewezen worden aangenomen, dan is de grondslag, waarop de verklaring van het huismankiesrecht berustte, ondermijnd en valt daardoor ook die verklaring zelf. „De mogelijkheid blijft open, dat bij studie

1) Van belang in dit verband is ook het uitvoerige artikel van Dr. H. E. v. Gelder in de Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, waarin hij de geschiedens van „De Bedijking van de Heer Hugowaard” (1624—1631) vertelt en aantoon, dat deze ondernomen werd door een rijke regentenkliek „om baet”. De geheele drooglegging kostte ongeveer 9 ton gouds.

der economische toestanden de oorsprong van den eisch van huismankiesrecht" is te ontdekken.

Voor het geven van zijn verklaring heeft Pannekoek zich maar al te vlug tevreden gesteld met algemeene beweringen en heeft het aan de „studie" blijkbaar maar al te veel ontbroken.

Ongetwijfeld evenaren weinigen Dr. Pannekoek in zijn algemeene theoretische kennis van het historische materialisme, maar voor de toepassing daarvan is algemeene wetenschap niet voldoende, doch stelle men zich ook op de hoogte van den oeconomischen en historischen toestand van elk tijdvak in 't bijzonder, dat men beschrijven wil.

Haarlem, Februari 1906.

Een doorlopende misvatting.

(Antwoord op het voorgaande stuk van J. Gerritsz).

DOOR

ANT. PANNEKOEK.

Wanneer partijgenoot Gerritsz zich niet bevredigd voelt door de verklaring, die wij van den oorsprong van het anti-revolutionaire huismanskiesrecht gaven, dan ligt dit wel in de eerste plaats daaraan, dat hij van den aard dezer verklaring geen juist begrip heeft gekregen en er geheel iets anders uit leest, dan er staat. Wat wij betoogden was in het kort dit: in het anti-revolutionaire program spreekt de geest van de door het kapitalisme gedrukte kleine burgerij; de daarin uitgesproken wenschen worden voor een groot deel gewekt door herinneringen aan toestanden, die bij het vroegere kleinbedrijf behooren; zoo dankt ook de eisch van huismanskiesrecht zijn ontstaan aan de vroegere groote maatschappelijke beteekenis van het gezin en het gezinshoofd, welke beteekenis thans in hooge mate verdwenen is.

De eerste en belangrijkste misvatting van Gerritsz is nu, dat hij hieruit leest — en dan bestrijdt — „dat het Calvinisme was de ideologie van het kleinbedrijf, zooals de schrijver van het artikel Algemeen Kiesrecht ons het schildert" (blz. V). Neen, waarde partijgenoot, dat schildert de schrijver van „Algemeen Kiesrecht" nergens in zijn artikel. Wij spraken daar nergens over het Calvinisme, maar enkel over de anti-revolutionaire leer.

Ongetwijfeld bestaat er tusschen die beiden „een zeer nauw verband". De vraag is alleen, welk verband. Dr. Kuyper en de zijnen, ja de geheele burgerlijke wereld, stelt het altijd zoo voor, dat partijprogramma's uitvloeisels zijn van algemeene wijsgeerige of godsdienstige opvattingen; het doet eenigszins zonderling aan, iemand in onzen kring deze voorstelling als vanzelfsprekend te zien overnemen, waar haast ieder arbeider wel eens gehoord heeft, dat wij socialistten deze burgerlijke opvatting bestrijden, en betoogen, dat de partijprogramma's uitdrukking zijn van de behoeften en belangen van maatschappelijke klassen. De Calvinistische leeringen zijn niet de oorsprong van het anti-revolutionaire program; zij leveren slechts de ideologische inkleeding der eischen, den vorm waarin zij zich kleeden, de pakkende leuzen en de argumenten voor den strijd. Eenzelfde godsdienstig geloof zal op verschillende tijden als inkleeding van geheel ver-

schillende en uiteenlopende maatschappelijke wenschen gebruikt worden. Hetzelfde Calvinisme, dat voor drie eeuwen in Holland en Engeland aan het fierste en vastberadenste verzet tegen vorstelijk gezag een heilige kracht gaf, leverde in de 19de eeuw de ideologie voor den vruchtelozen weerstand der kleine burgerij tegen het grootkapitaal, en moet nu dienen, om arbeiders lijdzame slaafschheid onder de kapitalistenheerschappij voor te preeken. Uit de vele, vaak tegenstrijdige leeringen van eenzelfde geloof wordt, al naar maatschappelijke behoeften, wenschen en gemoedstoestand, soms het eene, dan weer iets anders als het belangrijkste op den voorgrond geschoven. Voor elk van deze behoeften heeft, zooals de geschiedenis leert, de Bijbel teksten in overvloed. Onderdrukte, voor hun vrijheid strijdende klassen trokken met de leuzen en teksten uit het Oude Testament ten strijde, die den dapperen geest van het strijdbare Joodsche volk ademen; heerschende klassen laten liefst over de teksten van het Nieuwe Testament preeken, waarin de lijdzame berusting en de deemoed verheerlijkt worden.

De vele citaten, waarmee Gerritsz aantoonen wil, dat het Calvinisme niet de ideologie van het kleinbedrijf is, zijn hier dus volkomen overbodig en misplaatst. Zij rammeien tegen een open deur, en toonen daardoor, dat de samensteller de deur niet kent, die alleen toegang geeft tot een goed begrip van de maatschappelijke beteekenis van in theologischen vorm gehulde partijprogramma's.

Uit deze eerste misvatting vloeien nu alle verdere voort. Eenmaal meenende, dat wij het Calvinisme voor de ideologie van het kleinbedrijf houden, ziet hij in ons schetsje van een oorspronkelijken vorm van stedelijk bedrijf het type van *het* kleinbedrijf, dat in het Calvinisme zijn uitdrukking zou vinden. Eerst wordt nu eenige moeite besteed op het onderzoek, tot welk type van Bücher dit schetsje behoort. „Het cursief gedrukte (van de beschrijving) doet denken aan de hauswirtschaft, het overige aan het kleinbedrijf (blz. V). De kritikus heeft er blijkbaar niet aan gedacht, dat deze typen enkele kenmerken gemeen konden hebben; hij heeft ongetwijfeld gemeend, dat als in de „hauswirtschaft” een heer van het „haus” optreedt, in een stadskleinbedrijf geen heer des huizes mogelijk is; hij heeft waarschijnlijk vergeten, dat om waren om te zetten, in dit bedrijf ook geproduceerd moet worden, en dus in het kleinbedrijf „een plaats voor de produktie, ... werkplaats en magazijn” noodig zijn; en hij heeft er blijkbaar niet van gehoord, dat in den eersten tijd ook bij een stedelijk bedrijf tuin en akker behoorden.

Gelukkig ontdekt hij zelf ook op de volgende bladzij, dat de aanvang van de „stadswirtschaft” bedoeld is. Zonderling mag het echter heeten, dat daarna nog allerlei andere bedrijfsvormen tot de 17de eeuw toe met de schets vergeleken worden, om dan uit de niet-overeenstemming te besluiten, dat het beeld „verward, onvolledig en onjuist” is. Het is toch wel wat veel gevegd van iemands helderheid, volledigheid en juistheid, dat een schets, die op één bepaald type past, tegelijk ook op allerlei andere, geheel verschillende typen zal passen.

De reden, dat Gerritsz deze latere 16de en 17de eeuwsche bedrijfsvormen er bij haalt, ligt in zijn reeds vermelde misvatting, dat deze schets van een kleinbedrijf als economische ondergrond voor het Calvinisme moet dienen. „Mocht

inderdaad dit handwerkerstijdperk bedoeld zijn, dan zij ons slechts deze opmerking geoorloofd: ook dit tijdperk valt vóór de 16de eeuw, vóór de hervorming, vóór het Calvinisme”. Waar wij ons echter over het Calvinisme niet uitgelaten hebben, kunnen wij ook de ongetwijfeld met vlijt en belezenheid bijeengebrachte citaten over den economischen toestand tijdens de hervorming — hoe belangwekkend op zich zelf — met stilzwijgen voorbijgaan.

Liever geven wij tot meerdere duidelijkheid nog eens in andere bewoordingen een uiteenzetting van datgene, waar het hier om gaat. De anti-revolutionaire leer is de politieke uitdrukking — natuurlijk niet van het kleinbedrijf in het algemeen, want zij is een 19de eeuwsch verschijnsel, maar — van de denkbeelden en belangen der kleine burgerij *tijdens haar achteruitgang onder den invloed van het grootkapitaal*. Het kapitalisme werpt allerlei vroegere verhoudingen en toestanden omver; terwijl de kleine burgerij — en evenzoo de kleine boeren — zich meer en meer gedrukt voelen, hecht zij zich steeds meer aan deze vroegere verhoudingen, die naar haar herinnering met haar welvaart nauw verbonden waren, maar die nu bezig zijn te verdwijnen. Zij zien die in een mooier en eerwaardiger licht, naarmate hun haat tegen de nieuwe maatschappij hen ook de nieuwe verhoudingen, die in plaats van de oude treden, meer doen haten. Zoo treden in hun politiek programma wenschen op naar herstel van vroegere verhoudingen, vaak zonder dat dit een onmiddellijk stoffelijk belang vertegenwoordigt, enkel als symbool en illusie van vroegere, thans verdwenen welvaart.

Onder de verhoudingen, die het kapitalisme meer en meer opheft, behoort de beteekenis van het gezin als produceerende en daardoor op natuurlijke wijze saamgehouden eenheid. Dit geschiedt niet in eens en niet overal op dezelfde wijze, maar toch is overal de richting der ontwikkeling dezelfde. Steeds meer functies worden aan het gezin onttrokken, en in zelfstandige bedrijven en inrichtingen geconcentreerd. Om deze ontwikkeling scherp te doen zien, namen wij, in navolging van Karner, twee uitersten: het kleinbedrijf, dat tijdens de opkomst der steden in het begin der middeleeuwen nog zoo goed als alle functies in het gezin vereenigde, en de uiterste uiteenrukking van al die elementen in modern kapitalistische steden — zonder dat het eene er aanspraak op maakt *het* kleinbedrijf, het andere *het* grootbedrijf volledig uit te drukken. Allerlei tusschenvormen tusschen deze uitersten komen thans nog of kwamen tot voor korten tijd voor. In de 19de eeuw kwamen bedrijven, die in zelfgenoegzaamheid voor de middeleeuwsche kleinsteedsche maar weinig onderdeden, op afgelegen plaatsen voor; volgende ontwikkelingsfasen, waarin het gezin nog steeds zeer belangrijk was, kenden de 19de eeuwsche „kleine luyden” uit eigen aanschouwing. Maar tegelijk ondervonden ze, hier sterk, daar flauw, den invloed van de grootkapitalistische ontwikkeling, die overal bezig was, of eerst begon, deze eenheden te ontbinden, uit elkaar te halen en te verstrooien. Zoo waren in de maatschappelijke ondervinding van de 19de eeuwsche kleine burgerij beide elementen aanwezig: de ontbindende, hun welvaart verdervende kapitalistische ontwikkeling, die de gezinseenheid uiteenrukt en hen daardoor aan het oude gezin met te sterker liefde doet hechten; en de vroegere, nu meer en meer verdwijnende

beteekenis van het gezin als maatschappelijke eenheid. Hiermee is, gelooven wij, de oorsprong van het huismanskiesrecht op het program der anti-revolutionaire kleine burgerij — uit de kringen van de jonkers, die door gelijke haat tegen het kapitalisme gedreven, lossen of vaster bij haar aansloten, is het niet afkomstig — voldoende toegelicht.

Wij hopen hiermee, zoover het in weinig woorden mogelijk is, aan de bezwaren van Gerritsz tegemoet gekomen te zijn. Wij vreezen, dat wijzelf door ons voorbeeld van kleinbedrijf, dat zoovele eeuwen terugwees, eenigszins schuld zijn aan zijn misverstand; in elk geval kan hij zich troosten, dat door de vele wetenswaardige citaten, die hij verzameld heeft, zijn artikel niet nutteloos is, al is dan ook de verbindende draad, die door het geheel loopt, een doorlopende misvatting.